

GOTTHARD JASCHKE
MUSTAFA KEMAL'İN ANADOLU'YA GÖNDERİLMESİ*

Çeviren: Hamiyet SEZER**

Savaşın acı sonuna kadar ulusal krizi kavrayamayan Türk Halkı, Mondros Mütarekesi'nden sonra belirsiz bir sonu kabul etti. Göz doktoru Esat Paşa İstanbul'da 29 Kasım 1918'de bütün ulusal gruplarla birleşmek için "Milli Kongre'yi" kurarken Genç Türkler akımının ileri gelenlerinden Ahmet Rıza Bey Şubat 1919 sonlarında yaklaşık 30 eski bakan ve diğer rütbe sahipleriyle birlikte Ulusal Birlik'i (Vahdet-i Milliye) oluşturulmuştur¹.

Bu her iki, etraflıca düşünülmeden oluşturulan politik yapılanma denemesinden daha önemli olanı, Türkiye'nin bazı bölgelerinde ortaya çıkan ulusal birlik oluşumuydu. Burada 2 Aralık 1918'de kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti'ni de anmak gerekir². Bu cemiyetin genel sekreteri önce Tokatizade Şekip daha sonra ise 1920'de Ankara'da İçişleri Bakanı olan Cami Bey'dir³.

17-19 Mart 1919'daki bir kongreden sonra İzmir'in işgalinden önceki gece Yahudi Mezarlığı'nda bir gösteri düzenlediler⁴. Ateşli bir protesto bildirisinin dağıtımına⁵ ve cemiyetin adının İzmir Müdafaa-i Milliye ve Redd-i İlhak olmasına karar verildi⁶.

* Bu makale Franz Taeschner ve Gotthard Jaschke tarafından Philosophie und Geschichte, 69'da Aus der Geschichte des Islamischen Orients adıyla çıkarılan dergide 17-40. sayfalar arasında 1949'da Tübingen'de yayınlanmıştır.

** A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

1 Mitteil, des Sem. f. Orient, Spr. XXXVI, bölüm II, s. 102.

2. Yeni Gün, 3, 25.12.1918, 21.3.1919; Notes de la Delegation Ottomane (Paris 1919), s. 20.

3 Halide Edib, The Turkish Ordeal (London 1928) s. 64, 77, 95, 114, 184.

4 Mustafa Kemal, Nutuk (2. baskı, 1934) I, 2, Almanca giriş, I, 2.

5 İngilizce Tercümesinde: Toynbee, The Western Question in Greece and Turkey (London, 1923).

6 Mustafa Kemal, Nutuk, III, 15, Mustafa Kemal bu isimleri önce bütün Anadolu ve Trakya için de Ulusal Hakları Koruma Derneği kapsamında ele alıyordu (Nutuk III, 19).

Yerleşeceği (göçeceği) yer olan Denizli'den 10 Haziran 1919'da aşağıdaki çağrı yayınlandı⁷: "Güzel İzmir'imizi işgal eden Yunanlı barbarlar, eyaletimizin içlerine doğru ilerliyorlar. Girdikleri yerlerde zulüm ve tüyler ürpertici vicdansızlıklar yapıyorlar. Camilerimizde Yunan bayrakları dalgalanıyor. Bu haince düşmanlığa karşı ayaklandık. Allah'ın büyüklüğüne inanan asil ve cesur arkadaşlarımız silahlarıyla tek tek bize katılıyor ve destek veriyorlar. Yarın Yunanlıların kirli ayakları altında ölmektense, bugün ya yiğitçe ölmek ya da şeref ve şanımızla yaşamak istiyoruz... Allah yardımcımız olsun". Bir kaç tanınmış efe dışında askeri müdafaa birlikleri, daha sonra Başbakan olan Celal Bey (Galip Hoca takma adıyla)⁸ ile daha sonra Adalet Bakanı olan ve İtalyanların yardımıyla Denizli'ye ulaşan Mahmut Esat Bozkurt da teşkilatlandılar. Balıkesir'de fikri yönetimini, daha sonra Harbiye Bakanı olan Kâzım Özalp'ın aldığı, 15 Haziran 1919'da Akhisar'da kurulmuş olan Reddi İşgal Cemiyeti de onlarla elele çalışıyordu⁹.

Milletvekili Şükrü Bey Edirne'de 1918 Aralık başlarında Trakya Paşaeli Heyet-i Osmaniyesi'ni kurdu. 7 Ekim 1919'da "Ulusal Hakları Koruma Cemiyeti'nin yerel grupları da ona katıldılar¹⁰.

En önemlisi ise, 1918 Aralık başında yazar Süleyman Nazif¹¹., Hicaz valisi Mahmut Nedim, Beyrut valisi İsmail Hakkı tarafından daha önce var olan İstanbul'da Divanyolu Caddesi'ndeki¹² Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nde Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kurulmasıydı¹³. Doğu Anadolu'nun güvenliğini en önemli (acil) durum olarak gören Mustafa Kemal bu cemiyetlerle çok önceden temasa geçmiş görünüyordu¹⁴. İstanbul'dan Erzurum'a

7 Mehmet Arif, Anadolu İnkılabı, İstanbul, 1340/1924, s. 21

8 Ebd. s. 22

9 Midillili Ahmet, Türk İstiklal Harbinin Başında Milli Mücadele, Ankara 1928, s. 53. Mustafa Kemal, Nutuk, II, 172, III, 182, 334

10 Mustafa Kemal, Nutuk, III, 11, 325. Kilikya Cemiyeti Aralık 1918'den beri Senato Başkanı Rifat Bey'in koruyuculuğunda Adana ve İstanbul'da çalışıyordu (Yeni Gün, 7, 28 Aralık 1918).

11 Martin Hartmann, Dichter der neuen Türkei, Berlin 1919, s. 42

12 Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Dünya Savaşında da vardı. Bunlar Ulusal Kongrede birleştiler ve Mart 1919'da dağıldılar (Takvim-i Vekayi, No. 3515).

13 Ulus, 9.9.1943, ekte (Niyazi Recep Aksu, Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, 1918-1923'ten alınan, Tarih Takviminin WI X ve XII'deki kıymetli ekleriyle). Bu birlik de Ulusal Kongreye aitti.

14. Mustafa Kemal, Nutuk, I, 3 (Nizamnamenin özeti) 33, III, Nr. 7.

giden Dursun Beyzade Cevad¹⁵, orada 3 Mart 1919 tarihinde cemiyet kanunu için gerekli izin dilekçesi ile görevlendirilen bölgesel gruba 10 Mart'ta aşağıdaki emri verdi¹⁶:

“Erzurum Vilayeti Sekreterliği.

Bâb-ı Âli'den talimatnameleri onaylanan, yönetimi İstanbul'da olan Doğu Eyaletlerinin Ulusal Haklarını Koruma Dernekleri, Esat Paşa semtinde program dahilinde eski Asar-ı Terakki Mektebi binasında, iki kopyası vilayetlere verilen üç talimatname dolayısıyla Doğu Eyaletlerinin Ulusal Haklarını Koruma Cemiyeti'nin İstanbul'daki yönetiminin açıklamasında bir heyet oluşturmak isteği, vilayet idare heyetinin delegelerinin Hacı İsmail Efendizade Tevfik Efendi, Hak-kızade Hacı Fehim Bey, Müftü Solakzade Sadık Efendi, Binbaşı D. Süleyman Bey, Gümrük idarecisi Cazim Bey, Genç Ağazade Muhami Hüseyin Avni Bey, Binbaşı Haydar Bey, Kupluzade Ahmet Bey ve Dursun Beyzade Cevad Bey'den Meydana geldiği açıklanıyordu. Burada programın içeriği¹⁷ talimatname ile aynı olan dilekçede adı geçen heyete bu ilm-ü haber verildi.

10 Mart 1335/1919

Erzurum Vilayeti mührü

(gez.) Ahmet Münir¹⁸”.

İstanbul'daki merkezler Erzurum mahalli gruplarına 19 Mart'ta Fransızca günlük gazete “Le Pays”ın “Muhammed halkının haklarını etkili savunma”yı neşredebileceğini ve Hadisat¹⁹ gazetesi için ruhsat alındığını bildiriyordu.

Ayrıca İstanbul'daki İtilaf Devletleri diplomatik temsilcilerine²⁰ ve başbakanlarına bir muhtıra sundular ve ulusal hakları savunması için Avrupa'ya bir heyet göndermeye karar verdiler²¹. Osmanlı

15 Cevad Dursunoğlu , 6. ve 7. Millet Meclisi Kars Milletvekili.

16 Ulus, 9.9.1943., Ekte. s. 5.

17 Özette, Mustafa Kemal, Nutuk, I, 3, Almanca giriş, I., 3f.

18 Onun üzerinde karşılaştırma, Nutuk I, 31. 32, Almanca giriş, I, 35, 37.

19 Başyazar Süleyman Nazif Ulusal hareketin ilk günlerinde İstanbul'da önemli rol oynadı; karşılaştırma, G. Gaillard, Les Turcs et l'Europa, Paris, 1920, s. 106. Ahmet Muhiddin, Die Kulturbewegung in Modern Turkentum, Leipzig, 1921, s. 70 ve Halide Edib, s. 59

20 Politika Dergisi, XXXIV, 291.

21 19 Mart 1919 tarihli mektubu Mustafa Kemal imzalamadı (doğrulan WI X 133). Ahmet Rıza Fransız Hükümeti ile ilk temasa geçişinde emeline ulaştığı görüldü (WI X 233 ve kitabı “Echos de Turquere” Paris, 1920. Ulusal Kongre aynı kararı 15 Şubat'ta aldı (Yeni Gün 16.2.1919).

Parlementosu'nda yer alan²² Hoca Raif'in başkanlığını üstlendiği Erzurum mahalli grubu 30 Mayıs 1919'da doğu eyaletlerinin bir kongresini yapmaya karar verdi²³. 18 Haziran'da son bulan Vilayet Kongresinin bir hazırlık oturumunda idare heyeti seçildi: Hoca Raif, Hacı Hafız, Kâzım (Yurtalan), Süleyman Necati, Dursun Beyzade Cevad, Hüseyin Avni, Süleyman, Maksut, Mesut, Ahmet, Kırbaş Fevzi ve Veteriner Nedim²⁴, Trabzon'daki Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyeti²⁵ ile yapılan anlaşmada kongrenin başlangıcının 10 Temmuz 1919 olması kararlaştırıldı. Bu yüzden davetiyeler Haziran²⁶ ayı içinde gönderildi. Ancak Mustafa Kemal'in Erzurum'a varışından sonra (3 Temmuz) bu çabalar başarıya ulaştı ve kongre 13 gün rötarla 23 Temmuz'da başladı.

Mustafa Kemal'in İstanbul'da bulunduğu sıradaki (13 Kasım-1918-16 Mayıs 1919) faaliyetleri henüz tam bir açıklığa kavuşmamıştır. Bugüne kadar ki yayınlar esas alınarak bir sonuca ulaşılmaya çalışıldığında, onun çok dikkatli bir biçimde genç ulusal hareketi önerileriyle desteklemiş olduğu görülebilir. Önemli olan 7 Kasım 1918'de de görevden çıkarılışından sonra ona askeri bir ünvan verilmiş olmasıdır²⁷. Onu, 30 Nisan 1919'da atandığı 9. Ordu Müfettişliği ile birlikte korudu. Bu konuda Sultan'ın iradesi şöyle idi: "Fesedilen Yıldırım Orduları²⁸ başkumandanı Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu birlikleri²⁹ müfettişliğine atanmıştır³⁰". Aynı günlerde Harbiye Nazırı Osman Şakir Paşa³¹, Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya³² şunları yazdı³³: "Fesedilmiş olan Yıldırım Orduları komutanı Tümgeneral Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişliğine atanmış bulunmaktadır... Emirindeki 3. ve 15. Kolordu bölgelerindeki Samsun Sancağının ve Erzurum, Trabzon, Van, Sivas vilayetlerinin sivil memurlarına Mustafa Kemal Paşa vasıtasıyla tebligatların dağıtımını hakkında bir tamim

22 Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye 68 (1918) s. 112.

23 Cumhuriyet, 20.5.1953 (Kâzım Karabekir'in hatırasından)

24 Ulus, 9.9.1943, ekte, s. 6

25 Mustafa Kemal, Nutuk-I 2; 33, III, 4.

26 Nutuk, I, 33, Yanlış: Almanca giriş I, 437 ve MSOS XXXVI, 103, dipnot 20

27 WI X 8 Takvim-i Vekayi, No, 3390.

28 Karşılaştırma, Sedat, Yıldırımın Akıbeti, İstanbul, 1927

29 WI XI33, XXIII-185, XXIV, 137.

30 WI X 13, Takvim-i Vekayi No. 3540, 5.5.1919'dan.

31 Atama 2 Nisan 1919'da (Takvim-i Vekayi No. 3513).

32 WI X 12 (4 Mart 1919) Takvim-i Vekayi No. 3488-89.

33 Ulus, 20.8.1943, Tarih Vesikaları, II, Nr. 12

gönderilecek". Mustafa Kemal'in bizzat kendisine Harbiye Nazırı aşağıdaki talimatı³⁴ verdi:

"9. Ordu birliklerinin müfettişliği zatıalimize padişahın iradesiyle tevcih edilmiştir. Göreviniz yalnız askeri değil, müfettişlik bölgenizde aynı zamanda idaridir".

Mustafa Kemal Ekim 1927'deki nutkunda atamasını şöyle anlatıyor³⁵: "Anadolu'da başlıca iki ordu müfettişliği oluşmuştu. II. Ordu Müfettişliğine Konya'daki merkezle birlikte: Konya'daki 41. Tümenle Konya'daki 12. Kolordu, Afyon Karahisar'daki 23. Tümen ve daha önce İzmir'de esir alınan 17. Kolorduya bağlı Denizli'deki 57. Tümen ve Ankara'daki 24. Tümen ile birlikte Ankara'daki 20. Kolordu ve Niğde'deki 11. Tümen, İstanbul'daki 1. Kolorduyu³⁶, İzmit'teki 1. Tümen ile birlikte İstanbul'daki 25. Kolordu, İstanbul'daki 10. Kafkas Tümeni³⁷, Balıkesir'deki 61. Tümen³⁸ ile birlikte Bandırma'daki 14. Kolordu³⁹ ve Bursa'daki 56. Tümen ile Mardin'deki 5. Tümen ve Siirt'teki 2. Tümen ile birlikte Diyarbakır'daki 13. Kolordu⁴⁰ bağlı idi. Karargahımla Samsun'a çıktığımda III. Ordu Müfettişiydim. Kumandamda doğrudan iki kolordu bulunuyordu: Benimle birlikte gelen Albay Refet Bey'e bağlı Sivas merkezdeki III. (Amasya'daki 5. Kafkasya Tümeninden ve Samsun'daki 15. Tümen'den oluşuyor) ve Erzurum'daki Kâzım Karabekir Paşa'ya bağlı XV. Kolordu (Erzurum'daki 9. Tümen, Trabzon'daki 3. Tümen, Hasan-kale'nin doğusunda huduttaki 12. Tümen ve Beyazıt'taki 11. Kafkasya tümeninden oluşuyor) idi. Doğrudan emrim altındaki bu iki kolordunun dışında müfettişlik bölgemin yakınındaki birlikler de emirim altında idi. Yetkime dayanarak, Ankara'daki XX. Kolordu ve müfettişlik bölgesine dahil olan Diyarbakır'daki kolordu ve hemen hemen bütün Anadolu'daki sivil idarelerle haberleşebilir ve bağlantı kurabilirdim.

34 Ebd.

35 Nutuk, I, 6, Almanca giriş, I, 6 (birçok çeviri hatalarıyla)

36 Fevzi Paşa'dan; karşılaştırma, Nutuk, I, 142, Almanca nüsha, I, 182.

37 Komutan: Kemalettin Sami Paşa, karşılaştırma Nutuk, I, 266, Almanca, I, 346

38 Komutan Yusuf İzzet Paşa, karşılaştırma, WI XXIII 40, dipnot 248 ve XXIII, 184

39 Komutan Kazım Özalp, karşılaştırma Nutuk, I, 171 Almanca I, 221, Belgeler III, No: 155. O Balıkesir'de XIV. Kolorduyu yönetiyordu ve orada Reddi İşgal Cemiyeti ile işbirliği yapıyordu.

40 T.V. No: 3549, XIII'ye değil I. Kolordu Müfettişliğine aittir.

İstanbul'dan uzaklaştırmak amacıyla beni Anadolu'ya gönderenler tarafından nasıl olup da bu kadar yetkiyle donatıldığımı belki de şaşıyorsunuz. Hemen belirtmeliyim ki, bana bu yetkileri verirken, ne yaptıklarını bilmiyorlar ve kavrayamamışlardı. Her halükarda beni İstanbul'dan uzaklaştırmak isteklerinde, benim Samsun ve çevresindeki huzursuzluğu takip etmem ve silahlanmaya tedbir için Samsun'a gitmem bahanesi vardı. Bu görevden ayrılmanın bir makamın işgalinden ve selahiyetten vazgeçme demek olduğunu iddia ediyorum. Bu konuda hiç kimse zarar görmedi. Bir dereceye kadar amacımı sezen o zamanki Büyük Erkân-ı Harbiyedeki kişilerle bu konu üzerinde konuşmuştum. Onlar müfettişlik işini bulmuşlar ve ben selahiyet için talimatnameyi bizzat yazdırtmışım. Harbiye Nazırı Şakir Paşa bu talimatnameyi okuduğunda hemen imzalamakta tereddüt etmiş ve mührünü hemen hemen belli olmayacak biçimde basmıştı.”

Bu açıklamayı, general Kâzım İnanç⁴¹ 17 Mayıs 1933'te yayınladığı bir mektubuyla⁴² tamamladı: “Önceleri ben Gazi'nin Şişli'deki evinin çok yakınında bulunan Sürenyan evinde oturuyordum. Bu gün gerçekleştiğini gördüğümüz o zamanki düşüncelerini bana anlatıyordu ve ben de onu sık sık ziyaret ediyor, durum hakkında malumat veriyor ve emirlerini yerine getiriyordum. Onu Anadolu'ya herhangi bir selahiyetle görevli olarak göndermek için bir yol bulmamı bana emretti. Hatta bir gün gülererek bana “Ne o başaramayacak mısın?” dedi.

Ülkedeki görünüşün hergün değişmesini sağlayan olayların nedeni olarak, Yunanlılara karşı koyan Karadeniz sahillerindeki halkın huzursuzluğu gösteriliyordu. Bunu bahane bilerek Harbiye Nazırına doğu bölgelerinde bir müfettişlik kurulmasını teklif ettim. Nazır teklifi kabul eder etmez bunu hemen Gazi'ye de ulaştırdım. Büyük Erkân-ı Harbiye kumandanlığında bir değişiklik olduğu için⁴³ vekil şef olarak bu görevi bizzat ben üstlendim. Gazi pek sevinmiş olarak bana “İyi! Fakat daha devamı var. Eline kalem ve kâğıt al!” dedi. Birkaç not almışım ki “Bu ilkelerle bir direktif hazırla, yarın büroya gelip okuyacağım, sonra onu nazıra imzalatacağın” diye em-

41 Maraşal Liman von Sanders'in Karargahından (Karşılaştırma, Doğu Panorama-sı 1 Mayıs 1933, Kişiliği beğenilir) Samsun Askeri Valisi, sonra İzmir Milletvekili, ölümü 21 Eylül 1938.

42 Cumhuriyet No: 3241.

43 Dipnot 68, 70. E. Pech, Les Allies et le Turque, Paris 1925, s. 67. Damat Ferit başmüfettişi ittifaka karşı baskı aracı olarak kullanmayı amaçlayabilirdi.

retti. Ertesi gün tasarımı okudu ve birkaç ilave yaptı. "Bu tarz bir selahiyet biraz fazla değil mi Paşa'm? Korkarım ki, nazır bunu kabul etmeyecek" dediğimde, O kendine özgü tarzıyla karşılık verdi: "Hayır! Eğer imzalamazsa sen mühürlersin".

Tasarımı Harbiye Nazırına götürdüm. Hasta olan nazır şöyle dedi: "Okuyunuz lütfen! Dinlemek istiyorum". Okuduğum sırada dedi ki "Oğlum, siz III. Ordu için bir müfettişlik değil, tüm Anadolu'yu etkisi altına alacak bir müfettişlik yaratmışsınız. Ne demek oluyor bu?" Bunun üzerine "Hayır ekselans, müfettişin mesuliyetli görevini, askeri ve sivil makamlarla onlara yakın bucak, kazalarla temasa geçmek de dahildir. Ve biz eğer Anadolu Baş Müfettişliği terimini kullandıysak bu yeni bir şey değildir.⁴⁴ Daha önce bakan olan rahmetli maraşal Şakir Paşa⁴⁵ bana gülererek baktı, imzalamak yerine önerdiğim gibi cebinden mühürünü çıkardı ve "imza gerekli değil, mühür basınız" dedi.

Bu planın başarılmasından sonra, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile Cevat Paşa'nın devir teslim töreninde karşılaşan Mustafa Kemal Paşa, onların da onayını aldı. Ordu müfettişliği için bir karargahın oluşturulması gerekli idi. Bu sırada Gazi İstanbul'dan ayrılmaya hazırlanıyordu. Gazinin hareket gününde ben büromda değildim. Ertesi gün bana İngiliz irtibat subayının beni aradığını ve sonunda da İngiliz başkumandanlığının⁴⁶ bir mektubunu bıraktığını anlattılar. Mektup cevap verilmesi gereken bir protestoydu. İçinde mütareke hükümlerine karşı çıktığımız ve bundan tamamen bizim sorumlu olduğumuz yazılıydı. İngiliz irtibat subayını ziyaret ettim ve ona bir İngiliz ordugahında kaç subayın olduğunu sordum. Hatırımda kaldığına göre yaklaşık 200 kadar bir sayı olduğunu söylemişti. Buna karşın "Sizin büyük dediğiniz karargahda 20 subay bile yok" diye cevap verdim ve yazılı cevabın bugün değil, en erken ertesi gün gönderileceğini söyledim. Bu Gazi'nin Samsun iskelesine ayak bastığı 19 Mayıs günüydü".

Burada sözü geçen Mustafa Kemal'in karargahı şu kişilerden oluşuyordu⁴⁷:

1- Albay Refet, Üçüncü Ordu Kumandanı, (Bugün General Bele).

44 1 Temmuz 1913 tarihli geçici yasada imâ edilmekte, Düstur V, 561.

45 Ölümü, 14 Ocak 1922.

46 Galiba Sir George Milne (karşılaştırma Politika Dergisi, XXXIV, 292.

47 Mehmet Arif, Anadolu İnkılabı, s. 26.

2- Manastır'dan Albay Kâzım, ordugâh müteftişliğinin şefi (General Dirik, ölümü 2.7.1941).

3- Yarbay Mehmet Arif, Başkan Vekili (idamı, ~~14. 8. 1926~~, İzmir'de).

4- Binbaşı Hüsrev, I. Müfreze (kıta) Şefi, (Gerede, Berlin Büyükelçisi 1939-1942).

5- Binbaşı Kemal, Topçu Kumandanı (karşılaştırma Nutuk, I, 180, 199, Almanca giriş, I, 230,257).

6- Albay İbrahim Tali, Sağlık Müdürü (Dr. Öngören Diyarbakır Milletvekili).

7- Binbaşı Dr. Refik, Sağlık Müdür Vekili (Saydam, Ölümü, 8.7.1942).

8- Yüzbaşı Cevad Abbas, 1. Yaver (Gürer, Hava Kuvvetleri Birliğinin kurucusu).

9 ve 10- Başer Mümtaz ve İsmail Hakkı, kurmay subaylar.

11- Yüzbaşı Ali Şevket , Emir Subayı.

12- Yüzbaşı Mustafa , Umumi Karargah Kumandanı.

13- Üsteğmen Hayati, ordugah kumandanının yaveri (karşılaştırma, Nutuk, I, 186, 295, II, 62, ölümü 16 b.11.1926).

14- Üsteğmen Abdullah, Malzeme Subayı.

15- Üsteğmen Hikmet, Refet Bey'in yaveri.

16- Teğmen Muzaffer, Mustafa Kemal'in yaveri (karşılaştırma, Nutuk, I, 23, Almanca giriş, I, 26).

17 ve 18- Sektreteler Faik ve Memduh, şifre katipleri, sonra Amasya'da katıldılar⁴⁸.

19- Hüseyin Rauf, eski Bahriye Nazırı.

20- İbrahim Süreyya, bugün Kocaeli Milletvekili (Yiğit).

21- Yüzbaşı Osman Nuri.

22- Yedek (herhalda as) Teğmen Recep Zühdü, Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin editörü, 1920.

23- Teğmen Afganistanlı Abdurrahman.

48 Karşılaştırma, Nutuk, I, 23, Almanca giriş, I, 27.

1926 ilkbaharında yayınlanan "Mustafa Kemal'in Anıları"nın⁴⁹ geçenlerde Falih Rıfki Atay kişisel kayıtları yardımıyla tamamlandı⁵⁰. Mustafa Kemal İstanbul'a gelişinden sonra⁵¹, öncelikle Tevfik Paşa'nın yerine getirilmesini istediği İzzet Paşa'nın ikinci bir kabinesinde Harbiye Nazırlığı görevi için gayret sarfetti⁵². Sonra Sultan ile görüşmek istedi. Görüşme 20 Aralık 1918'de oldu⁵³. Vahdettin O'na "Ordu komutanlarının ve subaylarının sizi sevdiğini biliyorum. Sizin tarafınızdan bana hiçbir kötülük gelmeyeceğine dair bir garanti verebilirmisiniz?" diye sordu. Mustafa Kemal, İstanbul'daki durumu henüz tam olarak bilmediğini, fakat Sultan'a karşı bir hareket için sebep göremediğini söylediğinde Sultan: "Ben yalnız bugünden değil, yarından da söz ediyorum" dedi ve sözlerini şöyle tamamladı: "Siz akıllı bir kumandansınız. Deneyimsiz arkadaşlarınızı aydırlatacağınızdan eminim". Daha sonraki günlerde meclis açılacağı sırada Mustafa Kemal'in kendisinin ve askerlerinin onayının Sultan'a bildirildiği söylentisi çıktı⁵⁴.

Bunun üzerine Mustafa Kemal eski arkadaşı Fethi ve dört arkadaşıyla birlikte Sultan'ı indirmek ve rejimi yıkabilmek için bir ihtilal komitesi kurmaya karar verdi. Bu kısa zaman sonra çözümlendi. Evet, Mustafa Kemal Dahiliye Nazırı⁵⁵ olmadan önce Fethi'nin İstanbul'da kurduğu "Minber" gazetesine bile ortak oldu. Bunun ilk ve son gazetecilik denemesi olduğunu gülerek anlatırdı.

Sonunda tek kurtuluş yolunun uygun bir zamanda İstanbul'u terk ederek belli bir ünvan ile Anadolu'ya gitmek ve orada bir süre isimsiz olarak çalışmak ve bütün Türk Ulusunun mutsuzluğunu paylaşmak olduğuna karar verdi. Dikkatle içinde sakladığı bu sırrı, hiç kimseye vaktinden önce açıklamak istemiyordu. Çok az olan sır ortaklarından biri İsmet İnönü idi. Birgün bu sırdaşına "Resmi sıfatsız Anadolu'ya

49 Hakimiyet-i Milliye ve Milliyet, 13 Mart'tan 12 Nisan 1926'ya kadar. Tercüme: L'Echo de Turquie (Angora), No. 28-36 ve Revue des Etudes Islamiques I (1927). Kopyası, Jean Deny, Souvenirs du Gazi Moustafa Kemal Pacha, Paris., 1927.

50 Falih Rıfki Atay, 19 Mayıs, Ankara, 1944.

51 13 Kasım 1918 (Yeni Gün, 14.11., WI X 132 doğruluyor). O Haydarpaşa'dan düşman gemilerinin içinden geçerken, yanındaki emir subayına "Geldikleri gibi giderler" dedi (Ulus, 21.5.1944, Uluğ İğdemir, in Ankara Halkevi'ndeki konferansı).

52 Güvenilir kaynak, 19.11.1918 (WIXII 24, Yeni Gün, 20.11)

53 Yeni Gün, 21.12.1918. Halide Edib, s. 12. H.M. 12. 4.1926 (Bölüm 32)

54 Damat Ferit 2 Eylül 1918'de Ayan Meclisi'nde yüksek sesle okuduğu muhturada kurtuluşa davet ediyordu (Yeni Gün, 4. 12)..

55 14 Ekim 1918 (İzzet Paşa Kabinesi).

gitmek ve orada Ulusu uyandırmak ve kurtuluşa çare bulmak için en uygun bölge ve en kolay yol hangisidir” diye sordu. İsmet ülke haritası üzerine eğildi ve biraz düşündükten sonra seslendi: “Birçok yol var ama bölge yok!” sonra O’na “Ne yapacağımı bana ne zaman söyleyeceksin?” diye sordu. Mustafa Kemal “Zamanı geldiğinde” dedi. Anılarının bu bölümünü esprili sözlerle sona erdirdi: “Seferberlik esnasında davullu ve trompetli askerlerle baskın yapılamayacağını düşünebilirsiniz”.

Anadolu’ya birlikte gideceği kumandanlarla anlaşması önemliydi. 20. Kolordunun kumandanlığını alan Ali Fuat (Cebesoy)’a halk ile yakın temasta bulunmasını önerdi⁵⁶. Kendisinin nüfuzunu kırıcı bir anlama geldiğinden; Marşal Allenby’in⁵⁷ teklif ettiği 6. Ordu⁵⁸ başkomutanlığını reddetti. Talat’ın ve Enver’in ve kesinlikle İttihat ve Terakkinin muhalifi olarak bilindiği için bu iki düşmanın güvenini kazandı. Damat Ferit ve Tefvik kabinesinin bakanlarından Dahiliye Nazırı Mehmet Ali⁵⁹ ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa’nın damadı Bahriye Nazırı Avni⁶⁰ onu, Sultan’a bağlı kalmak ve İngilizlerle anlaşmak yönünde ikna etmek için aradılar⁶¹. Mustafa Kemal onaları kutladı ve anlaşma maddelerini gösterdi. Saraya girip çıkan Ayan Meclisi başkanı Ahmet Rıza da onunla birçok görüşme yaptı⁶². Fevzi Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye Başkanlığına önerilen⁶³ Cevad Paşa onun teşviki ile Harbiye Nazırlığına getirildi. Geniş bir kitle Mustafa Kemal’e güvenirken ona karşı sesler de yükselmekte idi. “Belki İstanbul’da çok büyük bir etkisi var ve belki hazırlıklar yapıyordu.

56 Kâzım Karabekir de 19 Nisan 1919’da Erzurum’a yaptığı seyahatte, Mustafa Kemal’i ziyaret etti (Cumhuriyet, No: 3237). Halide Edib, s. 14, bu onun halkı silahlandırmasına engel olabilirdi; Demek ki Mustafa Kemal Erzurum’a 3 Mayıs’taki gelişinden önce müfettişliğe atanmıştı.

57 Allenby, mütarekenin uygulanması tedbirleri için 6 Şubat 1919’da İstanbul’a geldi.

58 Ali İhsan Paşa 2 Mart 1919’da İstanbul’a geldiğinde İngilizler tarafından tutuklandı. WI XII, 26, Yeni Gün 4.3.

59 Galiba Cemal Bey’in halefi olarak (karşılaştırma WI X 12, önceleri Posta Nazırı, 4.3.19.

60 Avni Paşa 19 Mayıs’ta Bahriye Nazırıydı (Takvim-i Vekayi, No. 3553. Belki, Şakir Paşa’nın Harbiye Nazırı olarak atamasından sonra.

61 Mütarekenin sona ermesinden beri Sultan İngilizlerden hoşgörü ummaktaydı, Doğu Panaroma XVIII), 50. Onun isteği üzerine Mayıs 1919’da İngiliz Sevenleri Derneğini Said Molla kurdu. (dipnot 98). Karşılaştırma E. Pech, s. 78; “J’ai toujours admire l’Angleterre et appuye une politique pro-agnlaise”.

62 Mustafa Kemal, Sadrazam Ahmet Rıza’nın isteklerini dinledi.

63 19. ve 24 Aralık 1918 (Takvim-i Vekayi No: 3425, 3429).

Bu adam İstanbul'dan uzaklaştırılmalı, Anadolu dağlarına gönderilerek orada yaşamaya mahkûm edilmelidir". Garnizon kıtaları layihasında uygun bir sebep bulundu. Şakir Paşa Harbiye Nezaretine gelmesini rica etti ve ona okunması için Samsun civarındaki Yunan köylerine karşı Türklerin sözde saldırılarını anlatan bir belge verdi⁶⁴.

Şakir Paşa'ya göre haberler, olayın üzerine gidilmeye değmeyecek kadar abartılıydı. Ancak Damat Ferit ile Mustafa Kemal'in oraya gönderilmesi konusunda anlaşmıştı. Mustafa Kemal'den raporunu, Genel Kurmay Başkanına sunulacak biçimde hazırlamasını rica etti.

Fevzi Paşa Allenby ile karşılaşmamak için 20 gün hasta numarası yaptığından, Mustafa Kemal aşağıdaki talimatı sunmak üzere onun vekili olan Diyarbakırlı Kâzım Paşa'ya gitti⁶⁵:

"9. Ordu Müfettişliğine düşen görev yalnız askeri değildir. Müfettişlik bölgesindeki idare biçimini de içermektedir.

1- Bu görevler aşağıda gösterilmiştir:

a- Bölgedeki iç huzurun ve düzenin yeniden sağlanması ve bu karışıklığın sebeplerinin araştırılması.

b- Bölgede hâlâ dağınık bulunan cephane ve silahların derhal toplanması ve uygun bir depoya yerleştirilerek muhafaza altına alınması.

c- Çeşitli bölgelerde kimi şuraların⁶⁶ ve bunların askerleri silah altına aldığı ve gizlice ordu tarafından desteklendiği iddia edilmektedir. Bu tür şuraların asker toplaması, silah dağıtması ve ordu ile ilişki kurması kesinlikle yasaktır.

2-a- Bu amaçla III. ve XV. Kolordu, 2. ve 4. Tümenle birlikte müfettişliğin emrine verildi. Bu kolordular şimdiye kadar Harbiye Nazırlığı'yla olduğu gibi, kıta hareketiyle ve düzen ya da huzur ile ilgili sorunlarda, örneğin, personel sorunları, kıta gücü v.s. doğrudan müfettişlikle ilişki kuracaklardır. Tümen ya da bölük komutanlığı ya da özel bir görev verilecek subayların atanmasında müfettişliğin önerisi alınacaktır. Müfettişliğin gerekli gördüğü alanlardaki sorunlarla

64 Samsun 9 Mart 1919'dan beri İngiliz birliklerince işgal edilmişti. (A. Rawlinson, *Adventures in the Near East*, London, 1923, s. 138).

65 F. R. Atay, bu belgenin asıl hikâyesini Kâzım Paşa'nın mektubuyla destekliyor (s. 23).

66 Doğu Anadolu Haklarını Koruma Derneği bilhassa, bununla açıkça ulusal birliği düşünmekteydi.

ilgili bildiriler kolordu komutanlıklarınca harfiyen yerine getirilecektir. Özellikle sağlıkla ilgili konular çok önemlidir. Bu konudaki tahkikat ve icrai tetkikler halk üzerinde de sürmek zorundadır.

b- Müfettişlik bölgesi, Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle müstakil Erzincan ve Samsun sanacaklarını içine aldığı için bu bölgelerin vali ve mutasarrıfları, müfettişliğin gerekli gördüğü yukarıda belirtilen tüm görevlerle ilgili talimatları hemen yerine getirmek zorundadır.

3- Müfettişliğe bağlı vilayetlerle müstakil livalar (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu) ve oradaki kolordu komutanları, müfettişliğin yerine getirilmesi için doğrudan verdiği görevleri ifa edeceklerdir.

4- Harbiye Nazırlığı askeri sorunlarda müfettişliğin üzerinde bir makam olmasına karşın, müfettişlik diğer sorunlarda ilgili makamlarla temas edecek ve Harbiye Nazırlığı'na bildirecektir.

Harbiye Nazırı

Mehmet Şakir bin Numan Tahir

Müfettişlik düşüncesinin başlangıcını Mustafa Kemal Falih Rıfkı'ya şöyle anlatmaktadır: "Fevzi Paşa ittihatçı⁶⁷ olduğundan hükümet ona güvenmiyordu ve yerinden uzaklaştırmak için ona I. Ordu Müfettişliğini teklif etti. Bazı sebeplerden dolayı Genel Kurmay Başkanı olarak kalmak istiyordu ve bundan vazgeçmek niyetinde değildi⁶⁸. Ayrıca Mersinli Cemal Paşa Konya'da kurulmuş olan bir müfettişliğe komutan olarak atandığından, yeni bir görev almak benim için de doğal ve kolay oldu: Samsun'da Yunanlılara zulmeden Türkleri cezalandırmak için Anadolu'ya gönderilmek istenen Mustafa Kemal, bu yolla doğu vilayetlerinin tümünü kapsayan bir ordu müfettişliğiyle tam selahiyet elde etti. Ne de mükemmel bir şey! Kader bana anlatılamayacak derecede mutlu olduğum son derecede uygun şartlar hazırlamıştı. Nazırlığı terkederken heyecandan dudaklarımı ısırığımı hatırlıyorum. Kafesini açıp uzak bir dünyaya uçmaya hazırlanan bir kuş gibiydim".

67 İttihatçı, İttihat ve Terakki Cemiyeti komitesi üyesi.

68 Bu açık değil, Fevzi Paşa, 3 Şubat 1920'de Harbiye Nazırlığı görevini aldı (Takvim-i Vekayi No. 3768): Bu I. Kolordu müfettişliğine kadar böyle oldu. 3.11-19.12.1918 Cevad Paşa Genel Kurmay Başkanı, 24.12.1918-14.5.1919 Fevzi Paşa, 2.8.1919'a kadar tekrar Cevad Paşa (T.V. No. 3386, 3425, 3429, 3549, 3614).

Şakir Paşa Mustafa Kemal'i müfettiş olarak sadrazama kendi takdim etmek istiyordu. Sadrazam ondan büyük işler beklediğini söyleyerek iltifatlarda bulundu. O, ona çok büyük selahiyetler verdiğini ima etti. Vedalaşırken her istediğini hemen yerine getirmeye söz verdi. Buradan çıkışta, Şakir Paşa O'nunla beraber yine her türlü kolaylığı göstereceğini vaad eden Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e gitti.

Yunanlıların İzmir'e çıkmasından kısa bir süre önce, belki 14 Mayıs'ta, Damat Ferit Paşa onu Cevad Paşa ile birlikte davet etti. Yemekten sonra ondan fikirleri hakkında bilgi rica etti. Mustafa Kemal, İngiliz raporunu aşırı derecede abartılmış bulduğunu ve Samsun'da araştırma yapacağı cevabını verdi. O anda daha kesin hiç bir şey söyleyemezdi. Cevad Paşa: "Bu tür görevleri sadece bölgesinde çözüünüz" dedi. Sonra sadrazam bir harita üzerinde müfettişlik bölgesinin sınırlarını görmek istedi. Mustafa Kemal birkaç vilayeti gösterdi ve "Tamamını ben de tam olarak bilmiyorum. Belki küçük bir alan" dedi. Cevad Paşa manalı bir şekilde bakarak "Tabii Paşa, bölgesindeki kıtaları komuta edecek. Ama geride kalanlar nerede" dedi. Sonunda Damat Ferit O'na ne azaman hareket edeceğini sordu. Mustafa Kemal "Ne zaman emredilirse ben hazırım. İsterseniz yarın veya öbür gün" diye cevap verdi. Sultanı ziyaret edip etmediğini sordu. "Hayır. Henüz irade buyurulmadı". Yarın çağırılacaktı. Dönüşte Cevad O'na: "Birşeyler yapmayı düşünüyor musun Kemal?" diye sordu. "Evet Paşa'm birşeyler yapacağım". -"Allah seni başarılı kilsin". -"Mutlaka başarılı olacağız".

16 Mayıs'ta⁶⁹ Mustafa Kemal Genel Kurmaya gitti ve Cevad Paşa'ya, görevi devralırken⁷⁰ selefi Fevzi Paşa'yla birlikte rastladı. Yunanlıların istilasının şiddetle engellenmesini⁷¹ emrettiği için Fevzi Paşa azledilmişti. Şakir Paşa da onu korumak istemiyordu. Her ikisi ona yardım etmeye söz verdi. Cevad'la birlikte bir telgraf şifresi karar laştırdı. Bunun üzerine sarayda toplanmış olan bakanlarla vedalaştı. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali onu şu sözlerle karşıladı: "Tanrım bu ne küstahlık! Duydunuz mu? Yunanlılar İzmir'e çıktı". -"Sizler ne

69 Galiba 15 Mayıs söz konusudur (karşılaştırma dipnot 72).

70 Atama 14 Mayıs'ta oldu (T.V. No. 3549).

71 Midillili Ahmet (ka. karşılaştırma, dipnot 9) s. 3 Fevzi Paşa'nın Süleyman Fethi Bey'e gönderdiği 15 Mayıs tarihli telgrafta 14 Nisan 1919'da İzmir'de Yunanlılar tarafından öldürülen Askerlik Bürosu şefinden bahsediyor. O ona İngiliz temsilcilerin yanında karaya çıkan Yunan devriyelerine karşı çıkacak olan olaylara engel olmasını tavsiye ediyor. Tehditçi işgale karşı yönelik 12 Mart 1919 tarihli bir muhtırayı bir heyet İzmir Başkomiserine takdim etti. A. Rıza, s. 16.

yapmayı düşünüyorsunuz” diye sordu. Bakanların çoğu “Protesto edeceğimiz”⁷² diye cevapladılar. “Bu gerekli ve doğrudur. Bu tür bir protestodan sonra Yunanlıların İzmir’den geri çekileceğini ya da İngilizlerin onları geri çekeceğini mi sanıyorsunuz?” Bakıştılar: “Ama başka ne yapabiliriz?” –“Belki daha kesin çözümler aramalıyız?” –“Ne gibi, örneğin”. Mustafa Kemal tabii ki söyleyemeyeceğini (açıklayamayacağını) ifade eder. “Ayağa kalkın ve bana doğru gelin!” Avni Paşa’nın elini tutar ve sorar: “Bizi Anadolu’ya götürecek vapur hazır değil mi?” –“Bandırma Vapuru uzun zamandır emrinizdedir”. Mustafa Kemal emir subayına, gemi kaptanı için bir emir yazdırttı ve onu Avni Paşa’ya imzalattı. Sultan’dan ayrılışını⁷³ Mustafa Kemal şöyle anlatıyordu: “Ben Yıldız Sarayı’nın küçük bir salonunda Vahdettin’in çok yakınında, adeta diz dize oturuyordum. Boğaz’a bakan bir pencereden gördüğümüz manzara şuydu: Sıra sıra dizilmiş düşman gemileri, topları Yıldız Sarayı’na doğrultulmuş! Vahdettin hiç unuttuğum sohbetinde sözlerine şöyle başladı. “Paşa’m, bu güne kadar devlete çok büyük hizmetler verdiniz. Hepiniz tarihe geçtiniz. Bunları unutun! Şimdi yapacağınız hizmet diğerlerinin tümünden çok daha önemli. Paşa’m devleti siz kurtarabilirsiniz”. Bu son sözler beni hayrete düşürdü. Vahdettin benimle gerçekten samimi mi konuşuyordu? Yabancı hükümetlerin yüzde yüz desteğini arayan ve saltanatı kurtarmaya çalışan Vahdettin, yaptıklarından pişman mı yoksa⁷⁴ Aldatıldığının farkına mı vardı acaba?... Cevap verdim: Bana gösterilen lütuf ve itimat için minnettarlığımı sunarım. Bana tevcih edilen görevi mümkün olduğunca aksatmayacağımdan emin olunuz”. Sonra kendi kendime düşündüm: Bütün duygularını ve düşüncelerini, eğilimlerini ve yanlışlarını bildiğin birinden yüce ruhlu ve asil bir davranışı nasıl bekleyebilirdim? Açıkça:” Bizim hiç bir yetkimiz yok. Tek kurtuluş yolumuz İstanbul’da hüküm süren politik havaya

72 Damat Ferit, üç başkomserin şahsi bir protestosunu 15 Mayıs’ta teslim etti (T.V. No. 3553).

73 Bunun üzerinde Mustafa Kemal önce büyük nutkunda G.N.V. den önce 24 Nisan 1920 tarihini (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 2. Toplantı, 16 Mayıs tarihli), sonra Amerikan Büyükelçisi Sherril ile bir konuşmasını (A Year’s Embassy to Mustafa Kemal, s. IX. 86) bildirmektedir. Le Stamboul No. 111 17 Mayıs tarihli gazetesinde Yıldız Camiinden selamlık üzerine aşağıdaki muhtıra bulunur: “A l’issue le Sultan a reçu, dans la tribune impériale, le general Awni Pacha, ministre de la marine, le general Djevad Pacha, chef de l’Etat Major, et le general Moustapha Kemal Paşa, nomme inspecteur general du 9 eme corps d’armee”. Daha sonra Mustafa Kemal iki kez Sultan tarafından kabul edildi.

74 Damat Ferit’in 19 Mayıs’taki çağrısının anlamı: Padişahın kalbi halkıyla beraber titriyor. Ben yarın gerekirse vatanın basit bir neferi olarak görev yaparım”. (T.V. No. 3553).

uyum sağlamaktır demek istiyordu. Benim görevim, şikâyet edilen bir sorunu çözmektir. Eğer bu politikaya karşı gelen Türkleri cezalandırırsam Vahdettin'in isteklerini yerine getirmiş olurum. Sonra dedim ki: "Endişe etmeyin! Majestelerinin görüşlerini anladım. Emriniz açıklanır açıklanmaz, gideceğim ve emirlerinizi bir an bile unutmuyacağım. "Başarılı olunuz!" cevabından sonra odayı terkettim. Sultanın emir subayı ve benim öğretmenim, Naci Paşa⁷⁵ beni durdurdu ve bana üzerinde Vahdettin'in imzası bulunan bir saat uzattı: "Majesteden küçük bir anı". Teşekkür ettim ve onu emir subayıma verdim.

Mustafa Kemal, Şişli'deki evinden ayrılarak Bandırma Vapuru'na binme düşüncesindeyken bir arkadaşı ona ya hareketinin yasaklanacağı yada vapurun Karadeniz'de batırılacağı haberini getirdi. Aynı haberi onunla uzun süre birlikte çalışan bir kurmay subayı Sultan'ın damadından⁷⁶ öğrenmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal gidişini çabuklaştırmaya karar verdi. Kız Kulesi'ndeki olağan polis kontrolünden sonra başlayan yolculuk⁷⁷, Sinop'taki kısa bir duraklamanın ardından 19 Mayıs'ta Samsun'da son buldu.⁷⁸

Hâlâ açıklanması gereken noktalardan en önemlisi, Mustafa Kemal'in müfettişlik alanının betimlenmesidir. Sinoplu Cevdet Kerim⁷⁹'e göre 1 Mayıs 1919'da:

Doğu Anadolu'da: IX. Kolordu⁸⁰ Erzurumda, (3. Kafkasya Tümeni, Tortum'da 9. Tümen, Erzurum, 12. Tümen Hasankale, 11. Kafkasya Tümeni Van'da) XIII. Kolordu Diyarbakır'da (2. Tümen Silvan, 5. Tümen Mardin'de) III. Kolordu Sivas'ta (5. Kafkasya Tümeni Amasya, 15. Tümen Samsun'da); Yıldırım ordularının gerisi: XII. Kolordu Konya'da (11. Tümen Niğde, 41. Tümen Karaman'da);

75 General Naci Eldeniz, Seyhan (Adana) milletvekilidir.

76 İsim anılmadı. Bu açıkça boş bir sanıydı. Çünkü Samsun 9 Mart 1919'dan beri —İngiliz birliklerince işgal edilmişti. Kasti tutuklamalara başlanabilirdi (karşılaştırma, dipnot 64).

77 Kaptan birkaç yıl önce basında onu anlatmıştı. T.C. Devlet Salnamesine 1925-1926, S. 58, yanlışlık 15 Mayıs.

78 Halkevinde 19 Mayıs 1335 tarihli yazılı olan sigara kutusu saklanmıştı. (İsmail Habip Sevük, Eine Sternstunde der türkischen Geschichte'sinde (Birkaç ozan süslemeleriyle) Turkische Post, 19 Mayıs 1944). Yunus Nadi "Yeni Günden Cumhuriyete kadar" adlı hatırasında hata yapmış olmalıdır (Cumhuriyet, 22.9.1924) 18 Mayıs'ı bildirmektedir.

79 Türk İstiklâl Harbi, İstanbul 1926, S. 33.

80 Kitaba ilave edilen kart 1 b doğrulamaktadır. XV. A.K. Bu yanlışlık Halide Edip'te bulunmaktadır, s. 41, karşılaştırma dipnot 73.

Batı Anadolu ve Trakya'da:

XX. Kolordu Ankara'da (24. Tümen Ankara, 23. Tümen Afyonkarahisar) XVII. Kolordu İzmir'de (8. Tümen İzmir'de, 57. Tümen Aydın'da), XIV. Kolordu Tekirdağ'da (55. Tümen Tekirdağ'da, 61. Tümen Bandırma'da), I. Kolordu Edirne'de (49. Tümen Kırkkilise, 60. Tümen Keşan'da), XXV. Kolordu İstanbulda (10. Kafkasya Tümeni İstanbul, 1. Tümen İzmit'te⁸¹. 15-20 Ekim 1927 tarihli Nutuk Belgesine göre Mustafa Kemal, Havzada'ki konaklaması (25 Mayıs-12 Haziran) sırasında kendisini IX. Kolordu birlikleri⁸² müfettişi olarak tanımlarken, Amasya'da buna karşılık III. Ordu⁸³ müfettişi olarak tanımlıyordu. Muhtemelen bu arada-14 Mayıs kararları doğrultusunda⁸⁴ -ordu kademelerinin dağılımında değişiklik gerçekleştirilmişti. Açıkçası askeri idare tedbirlerinden daha fazlası sözkonusuydu. IX. Ordu birlikleri⁸⁵ sözünün geçtiği esnada Mustafa Kemal yeniden silahlanmayı neden göstererek, belki de sessizce İstanbul'daki Genel Kurmayla anlaşarak orduyu baştan itibaren yeniden üçe ayırdı⁸⁶ Özetle bu dönemde kolordu garnizonları sık sık değiştiriliyordu. Böylece Cevdet Kerim'in bildirisine dayalı Genel Kurmay anlaşması ve Mustafa Kemal'in Nutku⁸⁷ arasındaki küçük farklar açıklığa kavuşuyordu.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktıktan sonraki dönemde elde ettiği büyük tarihi sonuçlar ordunun yeniden oluşturulması dışında öncelikle bütün iyi niyetlere rağmen, ne Dr. Esad Paşa ve ne Ahmet Rıza'nın başaramadığı ulusal hareketin başlatılmasından oluşuyor-

81 Türk İstiklâl Harbi Hülasası 1919-1922 (İstanbul 1937 adlı Genel Kurmay yazısında 19 Mayıs 1919'daki durum 1 nolu karta aşağıdaki şekilde kaydedilmiştir. 1. Müfettişlik İstanbul, 2. Müfettişlik Konya, 3. Müfettişlik Samsun, ayrıca 28. tümen Bolayır, 122. Tümen Çatalca, 56. Tümen Bursa. O zaman kağıt üzerinde daha çok tümen vardı. Karşılaştırma, WI XII 28 ve XXIII 184 f.

82 Örneğin 1 Haziran tarihli 16 belge Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişi Fransız taksiminde umumiyetle değiştirildi: Inspecteur de la 3 eme armee.

83. Üçüncü Ordu müfettişi, örneğin 15 Haziran tarihli 9 belge.

84 S. 0 dipnot 70.

85 Cemal Paşa'nın uygun ünvanı: Yıldırım Kıtaaatı Müfettişi (belge no 13) tayini Mustafa Kemal'in 3. Ordu Müfettişliğine tayininde olduğu gibi Takvim-i Vekayi'de de yayımlandı.

86 Burada Albay Kara Vasıf'ın yönetimi altındaki Karakol gizli cemiyeti seçkin bir rol oynuyordu, karşılaştırma Nutuk I, 314, Almanca I, 418 (kayıt); Tan, 19-24 Temmuz 1940 (İsmail Hakkı Başak'ın hatıraları), Halide Edip, S. 20, 109.

87 S.o.s. 21 f.

du⁸⁸. Bu sırada ona "Majestenin emir subayı" ünvanı verildi. ve yetkileri çok genişledi. Çünkü Anadolu halkı O'nun Sultan'ın emri ile hareket ettiğine inanmalıydı. İngiliz makamlarının gittikçe ağırlaşan baskısı yüzünden önce İstanbul'a geri çağrılıp sonra azli⁸⁹ kararlaştırıldığında, kendi isteğiyle ordudan ayrıldı. Telgrafi şöyle idi⁹⁰: "Şimdiye kadar Majestelerine ve Harbiye Nazırlığına verdiğim raporlarımda, anavatanın ve ulusun maruz bırakıldığı korkunç olayları tüm ayrıntılarıyla ve gerçeğe uygun biçimde anlattım. Bununla kutsallığına inandığım en ulvi vicdani bir görevi yerine getirdim. İmparatorluk hükümetinin hangi baskıları ve acı veren engellemeleri altında İngilizlere karşı koyduğum bilinen bir gerçektir. Onların güçlenmesini kesinlikle kabul etmediğim için yalnızca görevimden değil çok sevdiğim, asil askerlik kariyerimden de ayrılacağımı bildiriyorum. Ulusum ve vatanımın ilerlemesi, yükselmesi için tüm şerefleri kurban edeceğim. Son nefesime kadar asil milletimin sağdık bir hizmetkârı olarak kalacağıma inanabilirsiniz." Orduya ve halka istifasını şöyle bildirdi⁹¹: "Parçalanma tehlikesine ve Yunanlı ve Ermeni eğilimlerine karşı ülkenin ve asil vatanımın ulusal kurtuluş mücadelesinde resmi ve askeri özelliğim, ulusumla birlikte özgürce çalışmamda engel oluşturmaktadır. Kutsal bildiğim⁹² herşey adına, bu kutsal amaçta ulusumla birlikte sonuna kadar çalışacağıma söz verdiğim için bugün çok sevdiğim yüksek askeri kariyerimden ayrıldım. Şu andan itibaren kutsal amacımız için basit bir asker⁹³ olarak her fedakârlığı yapacağımı ilan ediyorum". Cevap olarak 10 Temmuz'da Erzurum bölge grupları O'nu İcra Heyeti Başkanlığına seçtiler⁹⁴. İngilizler gözlerinin önünde başlayan Türk Milli Mücadelesini nasıl değerlendiriyorlardı? Eski baş-

88 Halide Edip "To discuss affairs they gathered in council, they sat they talked, and they dispersed, (s. 20, 37). Yine Ahmet Rıza'nın Paris'teki etkili propagandası küçümsenemez. İngilizler Dr. Esat'ı da Mustafa Kemal gibi düşünerek ciddiye aldılar. (Halide Edip, s. 69, karşılaştırma E. Pech, s. 74).

89 8 Temmuz 1919 tarihli irade: "Mustafa Kemal Paşa 3. Ordu Müfettişliği görevini bitirdi. (Gez.) Mustafa Sabri, Vezir, Sadrazam ve Ferit, Harbiye Nazırı" (T.V. No 3596).

90 Cevdet Kerim, Türk İstiklâl Mücadelesi Konferansları, İstanbul 1927, s. 57. sonra 9-10 Temmuz tarihi konu. Nutuk I, 34, 8 Temmuz tarihi; karşılaştırma Halide Edip, s. 45 (İstifa tarihi 23 Temmuz?).

91 Ulus, 9.9.1943, ekinde, s. 6.

92 Mukaddesatım.

93 Esas: mücahid.

94 Heyet-i Faale (belge No. 36).

komutan ve Boğaz'daki baş adam Sir George Milne⁹⁵: "1919 başlarında Merv'den İzmir'e kadar İngiliz bayrağı dalgalanıyordu. İngiliz subayları İstanbul'dan Mısır'a kadar idare ediyorlardı. İngiliz silahsızlandırma subaylarının olağanüstü çalışmalarını, Yunanlıların İzmir'e⁹⁶ çıkmaları ve şimdi ünlü olan Mustafa Kemal'in, Sultan'ın otoritesini taşrada sürdürmek amacıyla Samsun'a çıkışı engellemiştir. Başından beri Türkler, görevlerini yerine getirmek için büyük bir çaba göstermiyorlar, yalnızca zaman kazanmaya çalışıyorlardı. "Milne, Ermenistan Cumhuriyetini genişletmek için, Mustafa Kemal'in müfettiş atandığı günlerde Kafkasya'da bulunuyordu.

Yunan dostu Lord Curzon hatıra defterinde şunları yazıyordu⁹⁷: "Kritik bir zamanda Sultan çok iyi niyetle Mustafa Kemal'i göndermişti". "Bu talihsiz adımdan bu yana" düşünen her Türk'ün Mustafa Kemal'e sempaticiden başka bir duygu besleyemeyeceği muhakkak ki Curzon için de açık bir gerçektir. Nitekim, Said Molla tarafından yürütülen ve boyun eğme barışını öngören İngiliz Muhipleri Cemiyeti⁹⁸, ulusal hareketin şaşılacak bir hızla yayıldığı İstanbul'da bile, Türk ulusunun, uyanışından sonra, gücünü kaybetmiştir. Buna karşın Mustafa Kemal'in başarılarının tesiri altında İngiltere'de resmi Türk politikası konusunda görüşmelerde The Anglo-Turkish Society'nin kurulabileceği, konusunda Mart 1920'de İngiliz hükümetine aşağıdaki dilekçe sunuldu⁹⁹.

"Bizim sizden ricamız, yalnız İngiltere'nin ve Hindistan'ın menfaati için değil bilakis dünya barışı için resmi vaadlerinizde bulunan, Türk Trakya ve İstanbul Anadolu'sunun bir başkent olarak yağmalanmamasıdır¹⁰⁰. Tümgeneral J.B.B. Dickson".

95 Rawlinson, s. 121, karşılaştırma Politika Dergisi XXXIV, 292 ve Halide Edib, s. 63 f.

96 İzmir'de bu teşebbüsten sorumlu örneğin İngiliz Ticaret Odası gibi anlayışlı çevreler Lloyd George'in müdafası için destek verdiler.

97 Earl of Ronaldshay, The Life of Lord Curzon, London, 1928, III, 259 ff, karşılaştırma Halide Edib, s. 38.

98 İngiliz Muhipleri Cemiyeti. Said Molla 1919 Mayıs'ında Türkiye'nin bütün belediye başkanlarına birlik kuruluşunu haber veriyor ve girmeye dayet ediyordu; fakat gelecek Osmanlı Parlamento seçimlerine sonbahar 1919'da katılmaktan vazgeçildi (Nutuk I, 5 III), No. 25, Cevdet Kerim, Konferanslar, s. 51, Halide Edib, s. 62).

99 Echos de l'Islam, No. 3, 20 Mart 1920. Karşılaştırma, Ahmet Rıza, Echos de Turquie, s. 71. Cemiyet başkanına 29 Mart 1920 tarihli mektuptan.

100 Lloyd George'in 5 Ocak 1918 tarihli konuşması.

EK

2 nolu dipnotta, A.S.'ye göre "İzmir Fatihî Karahisar ve Dumlupınar muharebeleri galibi Gazi Nurettin Paşa hazretlerinin tercüme-i hali, İstanbul, 1339/1923, s. 15'te eski vali Nurettin bu cemiyeti kurmuştur. 0, 17-19 Mart 1919 tarihli kongreye de davet edilmiş olmalı.

9, 36 ve 56. dipnotlarda: P.S.'nin yazısı İstanbul'un ilk şerefli mümessili Refet Paşa, s. 13'teki atama tarihi. Değerli kumandanlarımızdan Köprülü Kâzım Paşa, s. 19 ve Şark Cephesi serdarımız Kâzım Karabekir Paşa, s. 16 (İstanbul, Orhaniye matbaası): Refet 19.12.1918 III. Kolordu, Kâzım (Özalp), 31.12.1918 60. Tümen, 2.8.1919, 61. Tümen 27.8.1919, XIV. Kolordu, Kâzım Karabekir 2.3.1919 XV. Kolordu.

Faik Reşit Unat bu çalışma çıkmadan kısa bir süre önce çok değerli araştırması Türk Devriminin Tarihi adlı yapıtının bir ayrı basımını göndermek dostluğunu göstermişti:

1. Mustafa Kemal Paşa'ya IX. Ordu Kıtaatı Müfettişi sıfatıyla verilen vazife ve selahiyetlere dair bazı vesikalar, Ankara, 1943.

2. Atatürk'ün askerlikten istifası ve milli savaşa millet ferdi olarak başlaması, Tarih Vesikaları I, Ankara 1942, s. 113.

Bunun üzerine aşağıdaki düzeltmeler ve ilaveler ortaya çıkmıştır:

s. 21'e: 30 Nisan 1919 tarihli sadrazama gönderilen yazı, Kâzım Paşa'nın imzasını taşıyordu. Şakir ve Kâzım'ın 6 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'e gönderdikleri imzalı yazının tercümesinde: "IX. Ordu birliklerine müfettiş olarak atanmasıyla ilgili görevleri ve iradesini gösteren, Harbiye Nazırlığı'na sunulan talimatname ilişiktir. Seyahatinin çabuklaştırılması için ricada bulundular". Taslakta bulunan ikinci paragraf ("Görevi...") Kâzım Paşa tarafından sonradan silindi.

Burada adı geçen 6 Mayıs tarihli Talimatname s. 28'deki metne aynen uymaktadır. Ancak imza yerine Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın mührü vardır (karşılaştırma s. 23). Harbiye Nazırı 7 Mayıs'ta (Şakir ve Kâzım imzasıyla) onu yıldırım telgrafla Yıldırım Orduları müfettişliğine (Mersinli Cemal Paşa) ve XIII., III. ve XV. Kolordu kumandanlıklarına bilgi için hatta Sadrazama ve Dahiliye Nazırına, sivil memurlara hızlandırılmış biçimde bilgilendirilmeleri ricasıyla

gönderildi. 18 Mayıs'ta müsteşar Rıfat (istifa eden) Sadrazam adına Harbiye Nazırına, bakanlar kurulunun talimatnameyi onayladığını ve Dahiliye Nazırının gerçekleşmesi için ricada bulunduğunu bildirdi.

s. 21'de dipnot 29: 9 Haziran 1918'de Erzurum'daki karargâhla birlikte kurulan IX. Ordu Nisan başlarında dağıldı (İkdam, 7 Nisan 1919) [Lideri Yakup Şevki Paşa 19 Nisan'da İstanbul'a dönerken Gümüşhane'de Albay Rawlinson'la karşılaştı (WI 24 s. 139)]. Ordu kıtaatı, dağılan orduların geri kalanı biçiminde tercüme edilmelidir.

s. 23, dipnot 43 ve s. 30, dipnot 68'de: Fevzi Paşa 28 Nisan'dan 10 Mayıs 1919 tarihleri arasında bir Heyet-i Nasiha ile Trakya'da bulunuyordu.

s. 25, dipnot 51: Bu sözcük Cevat Abbas Gürer'in "Ebedi Şef Atatürk"ün Zengin Tarihinden Bir kaç Yaprak" adlı yazısında geçiyor, I (1939), s. 166.

s. 26: Aynı durumda Tarihi Güne Bir Bakış konferansında (Ülkü, Nr. 52, Haziran 1937, s. 254) Süleymaniye semtindeki evinde İsmet ile gecikmiş bir karşılaşmasında da söz edilir. Mustafa Kemal orada İsmet'e bütün düşüncelerini aktardı ve "Hazır ol!" dedi. İsmet bunun üzerine "Emrettiğin dakikada hazırım Paşam" cevabını verdi karşılaştırma, Politika Dergisi, Bd. 32, s. 44, İbrahim Alaaddin Gövsa'nın doğum tarihinden sonra, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul, 1946, s. 188, 24 Eylül 1884).

s. 35: G.N.V. Protokolünden sonra (1940 baskısı, I. II) Mustafa Kemal 11 Haziran 1919'da Sultan'a eğer görevinden istifası gerekiyorsa Malta'ya gitmek ya da hiç bir iş yapmadan rahatça oturmak yerine, Anadolu'da milletin bağrında bulunmayı yeğlediğini bildirdi. s. 35 dipnot 90: Aynı kaynağa göre (s. 12-16) 27 Haziran'da Sivas vilayetinden ve kolordu komutanlığından, 4 Temmuz'da Erzurum'dan Harbiye Nazırı Ferit Paşa'ya ve 7 Temmuz'da Sultan'a bir ferdi millet olarak görevini yerine getireceğini bildiriyordu.

s. 18, dipnot 9: Balıkesir'deki asıl iş Hüseyin Vasıf (Çınar) ve Mustafa Necati'ye göre İzmir'e Doğru gazetesinin çıkarılması olarak gözüktüyordu (I. A. Gövsa Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 280, 396).

s. 33, dipnot 78: Enver Behnan Şapolyo'nun "Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi", Ankara, 1944, s. 209, adlı faydalı kitabın-

daki bilgilere göre, Mustafa Kemal, Samsun'a 19 Mayıs Salı sabahı ayak bastı (Fakat bugün Pazartesi'dir. 19 Mayıs 1926 tarihli Hakimiyet-i Milliye'ye göre o yıl 18 Mayıs'ta Samsun'da kutlama yapılmıştır. 20 Haziran 1938'de çıkan yasayla 19 Mayıs, Gençlik ve Spor Bayramı kabul edilmiştir). Yazar, Atatürk ün bizzat kendisinin 8 Haziran 1932'de I. Tarih Kongresi'nin kabul çayında Samsun'a çıkışından bir önceki günü anlattığını bildirmektedir (s. 210). Bu bilgiler 1926'da, Mustafa Kemal'in ağzından duymuş, fakat hükümetin ricasıyla daha önce yayınlanmamış olan Falih Rıfki Atay'ın eserinde de ortaya konuyor. Daha sonra 13 Mayıs'ta Damat Ferit'le 14 Mayıs'ta Sultan ile akşam yemeği gerçekleşti; Afet'in (Uzmay) Gerilla'da, Belleten I (1937, s. 14)) Damat Ferit'le 14 Mayıs, Şapolyo (s. 192) Mustafa Kemal'in önce Pera Palas Oteli'nde oturduğunu ve orada günün birinde General Harington'un O'nu rica ettiğini yazar. O ise, "Ben bu ülkenin efendisiyim. Siz ise misafirlersiniz. Eğer benimle konuşmak istiyorsanız benim odama gelmek zorundasınız. Bizim adetimizde misafir ev sahibine gelir" diye cevap verdi. Sultan VI. Mehmet Fethi Bey 'in tutuklanmasından birkaç gün sonra (muhtemelen 30 Ocak veya 9 Mart 1919, karşılaştırma, WI XII 26) sonra, yeğeni Münibe vasıtasıyla Mustafa Kemal'i kızı Sabiha ile evlendirme girişimlerinde bulundu. Annesi (Zübeyde) de O'na bu evliliğin olabileceğini ima etti. O ise gülerek "Annem benim rahatımı düşünüyor..., fakat bu ulusu kimin kurtaracağını düşünmüyor" dedi (s. 193). Franko Paşa'nın Pera'da Hava Sokağı'ndaki evinde ve daha sonraları Kasabyan'ın Şişli'deki evinde (bugünkü Atatürk Müzesi) Cevat Abbas, Ali Rıza, Fethi Canbulat ile bir devrim komitesi oluşturma konusunda görüşmeler yapıldı. Ancak Canbulat söz verilen parayı getirmediği için bu işte yer almadılar (s. 196). Mustafa Kemal düşüncelerini sadece İsmet'e değil O'nu ziyaretlerinde (sonuncusu 11 Nisan 1919'da) Ali Fuat ve Kâzım Karabekir'e de açıkça anlatmıştı. Kâzım Karabekir 6 Aralık 1918'de Sultan tarafından kabul edildiğinde O'na eğer onu Anadolu'ya gönderirlerse Türklüğün ölmeyeceğini, oysa barış anlaşmasından önce orduyu zayıflatmak istemediğini, bu yüzden özellikle genç komutanların vazgeçmeyeceklerini, Endülüs'tekine benzer bir durumun ortaya çıkabileceğini anlattı (s. 201). Rauf Bey 16 Mayıs 1919'da hareketten kısa bir süre önce "Kemal, Samsun'a gitme! Aldığım haberlere göre bineceğin vapuru Karadeniz'de batıracaklar (s. 208)" dedi. Şakir Paşa'nın verdiği direktif şöyle idi: "Samsun'da ve çevresinde Yunanlılara zulmeden Türkler, doğru yola getirecekler. Sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan Ku-

vayı Milliye bertaraf edilecek (s. 212). Atatürk'e (8 Temmuz 1932'de) doğum günü sorulduğunda, 19 Mayıs 1919 dediğini Şapolyo anlatmaktadır. Atatürk bu konuda şöyle diyor: "Evet bu benim doğduğum gündür" (s. 218). Dahiliye Nezareti Samsun mutasarrıfına, 18 Mayıs'ta varacak olan Mustafa Kemal'in karşılanması hazırlıklarının yapılmasını emretti. O, 19 Mayıs sabahı saat 8.00'de karaya çıktı ve Mıntaka Palas'a yerleşti. 25 Mayıs öğleden sonra Samsun'dan yola çıkarak Kavak üzerinden Havza'ya hareket etti. (s. 223). Doğu vilayetleri kongresine çağrı kararını, Cuma namazına katılmak üzere gittiği Amasya'da öğrendi (s. 225). Aralık 1919'da Yüzbaşı Withal iki İskoçyalı ve Kanadalı bölükle Ankara'yı istila etti. Daha sonra Yüzbaşı Boisot, General Franchet d'Esperey'in emrindeki Faslı subaylar ve Fransız askerlerle geldi. Her ikisi de 52(?) gün boyunca Mustafa Kemal'le beraber Ankara'da idiler. Withal 15'inde askerleri 22 Mart 1920'de gittiler (Fransızlar herhalde çok daha önce, s. 245, 276).

s. 17, dipnot 2, 10,13: İslam Ansiklopedisi'ne göre, 10 (Atatürk), İstanbul, 1949, s. 731'de Osmanlı Haklarını Koruma Derneği İzmir'de 26 Kasım 1918'de, Trakya ve Paşaeli Derneği 1 Aralık 1918 Edirne'de, Doğu Vilayetlerinin Ulusal Haklarını Koruma Derneği İstanbul'da 4 Aralık 1918'de kuruldu.